

Ключевые слова: самозащита, трудовое право, работники, трудовые обязанности, трудовые права.

Starokozhev O.A. Actuality of self-defence in a labour right for Ukraine. – Article.

In the article is examined the concept of self-defence as a new method of defence rights for workers. Some nuances of realization of right are foreseen on the self-defence of labour rights for workers, and offered suggestion on the improvement of legislation in the field of self-defence of rights for workers.

Keywords: self-defence, labour right, workers, labour duties, labour rights.

УДК 342.72

*А.Є. Стрекалов,
к.ю.н., доцент кафедри
правознавства ЧНУ ім. В. Даля*

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ
ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**

Статтю присвячено історії розвитку обмеження основних прав і свобод людини і громадянина. У статті проведено аналіз міжнародно - правових актів щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина. На основі аналізу світової практики зроблені висновки і пропозиції з удосконалення законодавства щодо обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини, обмеження прав і свобод, міжнародно- правовий документ, національна безпека, міжнародний акт.

Міжнародні норми в галузі прав і свобод особи прийнято називати міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різноманітні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості (типу Гельсінського заключного акту, документів Віденської й Копенгагенської зустрічей) міжнародні звичаї тощо.

Безумовно, права і свободи громадян не можуть бути безкінечними, нічим не обмеженими, враховуючи, що ми живемо в суспільстві. Вважається, що права і свободи конкретного суб'єкта закінчуються там, де починаються права і свободи інших суб'єктів. У цьому зв'язку вельми актуальним є питання про обмеження прав і свобод, межі втручання держави. З початку 2000-х років проблематика обмеження основних прав і свобод почала активно обговорюватися й у пострадянській правознавчій літературі, зокрема у роботах Г.А. Арутюняна, О.В. Должикова, В.А. Коннова, А.В. Малько, С.В. Пчелінцева, М. Селівона, М.І. Шаклеїна та ін. Проте в усіх названих роботах міжнародно-правові стандарти обмеження прав і свобод

людини і громадянина якщо й згадуються, то тільки побіжно, без належного системного розгляду. Враховуючи проголошений Україною пріоритет міжнародного права над національним та визнання найвищої соціальної цінності людини, гострої актуальності набуває проблема з'ясування усієї системи міжнародно-правових стандартів щодо можливих обмежень прав і свобод людини і громадянина, а також тих зобов'язань, які покладаються на Україну в даній сфері.

Враховуючи викладене вище, завданням даної статті з'ясування поняття, змісту та видового розмаїття міжнародно-правових стандартів щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина, а також переліку тих джерел, в яких названі стандарти зафіксовані.

Після Другої світової війни право на обмеження прав уперше було проголошено в регіональному документі - Американській декларації прав та обов'язків людини від 2 травня 1948 року, котра встановила право обмежувати права кожної людини правами інших осіб, безпекою всіх, вимогами добробуту й досягненнями демократії (ст. XXVIII). На глобальному рівні можливість обмеження прав людини (право на дерогацію) вперше було проголошено Загальною декларацією прав людини від 10 грудня 1948 року. Стаття 29 цього документу передбачала: "При здійсненні своїх прав і свобод людина має піддаватися тільки тим обмеженням, котрі встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві". Проте недоліком обох декларацій було те, що вони, по-перше, не вказували конкретні права людини, котрі могли бути обмежені, й ті, котрі обмеженню не підлягали, а по-друге, - не мали загальнообов'язкового для держав характеру, що суттєво знижувало їх регулятивну роль [1, с. 16].

Загальнообов'язковий, нормативний характер приписи щодо можливості дерогації вперше отримали у документі знов-таки регіонального рівня. Це була Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. У документах же глобального масштабу обмеження прав людини юридично були закріплені тільки в 1966 р. у Міжнародних пактах про права - Пакті про громадянські й політичні права та Пакті про економічні, соціальні й культурні права [2, с. 20].

Слід відзначити, що у міжнародно-правових документах, які передбачають - можливість обмеження прав людини, використовується декілька термінів, що відображають дане явище. Так, наприклад, у Загальній декларації прав людини 1948 р. (п. 2 ст. 29), Пакті про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. (ст. 4), Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 р. (ст. 24) вживається термін "обмеження"; у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 4) - термін "відступ від своїх зобов'язань", в Американській конвенції про права людини (ст. 27) - термін "призупинення гарантій", а в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.

живаються на рівних два терміни - "обмеження" (ст. 8 -11,18) і "відступ від своїх зобов'язань" (ст. 15).

Перелічені документи підкреслюють, що користування правами людини не повинно обмежуватися. Тим не менш, коли це потрібно, вони встановлюють чіткі обґрунтування, конкретні межі запровадження обмежень прав і цілі можливих відступів від тих прав, котрі захищені міжнародними угодами. З одного боку, це дозволяє державі, посилаючись на дію відповідних міжнародно-правових норм, запроваджувати вимушені обмеження на користування певними правами, а з іншого - захищає громадян від свавільних дій держави щодо обмеження їх прав.

Насамперед, можна стверджувати, що в сучасному міжнародному праві вельми широке обґрунтування й розвиток отримала концепція цілей обмеження прав людини. Про важливість цілей обмеження прав свідчить хоча б те, що Комітет ООН з прав людини при розгляді справи Гійо проти Франції виокремив їх як перший за важливістю критерій визначення припустимості обмеження прав [3,с.437]. Усі згадані вище міжнародно-правові акти обов'язково містять вказівку на правову основу та мету запровадження обмежень прав і свобод людини.

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права використовує систему закріплення обмежень у нормах статей, що гарантують саме право, тим самим досягається диференціація цілей і способів обмеження прав. Наприклад, ст. 12 Пакту, що проголошує право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, у ч. 2 містить застереження, що названі права не можуть бути об'єктом жодних обмежень, крім тих, які передбачені законом, необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших та сумісі з іншими правами, які визнаються в даному Пакті [4].

У тих же випадках, коли Пакт не містить посилання на цілі обмеження прав, як впливає із Зауваження загального порядку № 16 (п. 4), схваленого Комітетом ООН з прав людини, при обмеженні прав мають застосовуватися цілі й завдання Пакту [5]. Таким чином, принцип суворості відповідності мети полягає в тому, що обмеження прав повинні проводитися тільки з метою, передбаченою конкретною обмежувальною нормою, а за відсутності таких - згідно із загальними цілями правового регулювання.

Чимало конвенцій забороняють надмірне використання "обмежувальних" положень, які призводять до знищення того чи іншого права. Так, ст. 5 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права передбачає, що "ніщо в даному Пакті не може тлумачитися як таке, що означає, ніби якась держава, якась група чи якась особа має право займатися певною діяльністю чи вчиняти певні дії, спрямовані на ліквідацію будь-яких прав чи свобод, визнаних у даному Пакті, або на обмеження їх більшою мірою, ніж передбачається в даному Пакті" [4].

Міжнародні пакти 1966 р. передбачають перелік прав людини, які не підлягають обмеженням за жодних умов. Зокрема, п. 2 ст. 4 Пакту про громадянські й політичні права чітко забороняє відступати від наступних

статей: ст. 6 (право на життя), ст. 7 (заборона тортур або жорстоких, не-людських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання, а також медичних чи наукових дослідів без вільної згоди), пунктів 1 і 2 статті 8 (заборона рабства, работоргівлі й утримання у підневільному стані), ст. 11 (заборона позбавлення волі внаслідок неспроможності виконати якесь договірне зобов'язання), ст. 15 (принцип законності в галузі кримінального законодавства: кримінальна відповідальність і покарання повинні визначатися ясними й чіткими положеннями тільки того законодавства, яке діяло й застосовувалося в момент вчинення діяння чи порушення, за виключенням випадків, коли прийняте пізніше законодавство встановило легше покарання), ст. 16 (визнання правосуб'єктності кожної людини) і ст. 18 (свобода думки, совісті й релігії). Стосовно держав-учасниць другого Факультативного протоколу до Пакту про громадянські й політичні права цей самий принцип діє стосовно зобов'язання скасувати смертну кару, закріпленого в ст. 6 Протоколу.

Аналогічні за змістом вимоги містяться й у Сіракузьких принципах тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [6], котрі були прийняті у травні 1984 року групою експертів, скликаних Міжнародною комісією юристів, Міжнародною Асоціацією кримінального права. Американською асоціацією Міжнародної Комісії юристів, Інститутом прав людини Урбана Моргана та Міжнародним інститутом теорії й практики кримінального права. Незважаючи на те, що дані принципи не є юридично обов'язковими, вони являють собою авторитетне джерело тлумачення Міжнародного пакту про громадянські й політичні права стосовно положень про обмеження й відступи у випадку надзвичайної суспільної ситуації.

У ст. 6 названого документу сказано, що жодні обмеження не повинні застосовуватися з іншою метою, ніж та, для якої вони запроваджені, тобто межею обмежень виступає поставлена перед самими обмеженнями мета. У переліку інших меж зазначається сумісність обмеження з іншими правами та питання національної безпеки. Зокрема, п. 29 Сіракузьких принципів передбачає, що посилання на інтереси національної безпеки для виправдання заходів щодо обмеження деяких прав є можливим тільки в тому випадку, коли такі заходи вживаються для захисту існування держави, її територіальної цілісності або політичної незалежності від застосування сили чи загрози її застосування. На інтереси національної безпеки не можна посилалися в якості підстави для запровадження обмежень з метою попередження лише локальної чи відносно ізольованої загрози правопорядку (п. 30); інтереси національної безпеки не можуть використовуватися як привід для запровадження невизначених чи свавільних обмежень, на них можна посилалися тільки за наявності адекватних гарантій та ефективних засобів правового захисту від порушень (п.31).

Комітет ООН з прав людини виробив низку вимог-принципів щодо можливих обмежень прав людини і закріпив їх у своїх зауваженнях загального порядку та заключних зауваженнях. Зокрема, у своєму Зауваженні

загального порядку № 22 (п. 8) Комітет доходить до наступного висновку: "При тлумаченні сфери дії положень, що стосуються припустимих обмежень, держави-учасниці повинні виходити з необхідності захисту прав, гарантованих у Пакті, включаючи право на рівність і свободу від дискримінації в будь-якій формі, закріплене в статтях 2, 3 і 26. Обмеження мають встановлюватися законом і застосовуватися таким чином, щоб не завдавати шкоди правам... Не визнаються жодні підстави для встановлення обмежень, окрім тих, котрі конкретно передбачені, навіть якщо такі обмеження дозволяються щодо інших прав, що захищаються Пактом, зокрема з міркувань державної безпеки. Обмеження можуть встановлюватися тільки для тих цілей, для яких вони призначені, і мають бути прямо пов'язані з конкретною метою, досягнення якої ними переслідується, і бути їй домірними. Обмеження не можуть встановлюватися з дискримінаційною метою або застосовуватися дискримінаційним чином... Особи, стосовно яких застосовуються деякі встановлені законом обмеження, наприклад ув'язнені, продовжують користуватися своїми правами... максимально повним чином, сумісним з конкретним характером обмеження" [7].

У свою чергу, Європейський суд з прав людини розробив доктрину "margin of appreciation", що надає національним властям широкі "рамки розсуду" при запровадженні обмеження прав у зв'язку з більш чітким розумінням цими властями суспільної моралі та інших складних процесів. Ця доктрина отримала поширення у глобальному масштабі.

У міжнародно-правових документах обставини, за яких можуть запроваджуватися обмеження прав людини, мають назву надзвичайних обставин. Однак це поняття в юридичній науці розроблене недостатньо. Єдиним правовим документом, де дається визначення цього правового явища, є Конвенція МОТ «Про примусову чи обов'язкову працю» № 29 від 28 червня 1930 року Згідно з п. сі ст. 2 цієї Конвенції під надзвичайними обставинами розуміються обставини, що ставлять під загрозу чи можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови усього чи частини населення. До них належать: 1) надзвичайний стан у державі, за якого життя нації перебуває під загрозою та про наявність якого офіційно оголошено; 2) війна, суспільна небезпека чи інші надзвичайні обставини, котрі загрожують незалежності й безпеці держави; 3) стихійне лихо чи загроза стихійного лиха, як-то: пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, нашествя шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин.

Слід відзначити, що закріплені в міжнародних пактах обставини обмежень прав людини мали до останнього часу доволі загальний характер через відмінність підходів до даної проблеми в законодавстві різних країн. Цю прогалину в теорії та практиці міжнародно-правового захисту прав людини було значною мірою заповнено з прийняттям у 1990 р. восьмим Конгресом з попередження злочинності та поведженню з правопорушниками "Основних принципів застосування сили й вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку", а в регіональному масштабі - Документом Московської наради Конференції з людського виміру НБСЄ

в 1991 р. У першому документі встановлені чіткі межі застосування сили й зброї, у тому числі й за надзвичайних обставин, а в другому, зокрема, зазначається, що такі надзвичайні обставини, як внутрішня нестабільність чи будь-які інші надзвичайні суспільні явища, не можуть слугувати виправданням для будь-якого відступу від Основних принципів.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що в теперішній час про міжнародно-правові стандарти обмеження прав людини можна говорити, принаймні у двох аспектах: у вузькому - як про систему міжнародно-правових принципів і норм, що містять обов'язкові для держав приписи щодо можливостей обмеження загальноновизначених прав і свобод людини, а також у широкому - як про сукупність вимог світової спільноти, відображених в джерелах міжнародного права і документах авторитетних міжнародних установ та організацій, щодо можливих обмежень загальноновизначених прав і свобод людини. У першому випадку акцент робиться на юридичній силі відповідних стандартів, тоді як у другому - на силі авторитету тих суб'єктів, які їх встановили.

Література:

1. Международные акты о правах человека: Сб. документов / Сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. - М., 2002.
2. Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов / Сост. и авт. вступ. ст. Г.М. Мелков. - М., 1990.
3. Прецедентные дела Комитета по правам человека / Сост. Р. Хански, М. Шейнин. - Москва-Турку: Институт прав человека, Университет Або Академи, 2004.
4. Международный пакт о гражданских и политических правах, принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года [Электронный ресурс]. – <http://www.un.org/russian/document/convents/pactpol.htm>
5. Комитет ООН по правам человека. Замечание общего порядка 16. [Электронный ресурс]. – <http://hrlibrary.ngo.ru/Russian/gencomm/Rhrcom16.html>
6. Сиракузские принципы толкования ограничений и отступлений от положений Международного пакта о гражданских и политических правах // Вестник МГУ. Серия 11. Право. -1992. - Выш. 4. - С.65-66.
7. Комитет ООН по правам человека. Замечание общего порядка 29. Отступление от прав в связи с чрезвычайным положением (статья 4), 2001 [Электронный ресурс]. – <http://hrlibrary.ngo.ru/Russian/gencomm/Rhrcom29.html>

Стрекалов А.Е. Международно- правовые стандарты ограничения основных прав и свобод человека и гражданина. – Статья.

Статья посвящена истории развития ограничения основных прав и свобод человека и гражданина. В статье проведен анализ международно-правовых актов об ограничении основных прав и свобод человека и граждани-

на. На основе анализа мировой практики сделаны выводы и предложения по усовершенствованию законодательства об ограничении конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы человека, ограничение прав и свобод, международно-правовой документ, национальная безопасность, международный акт.

Strekalov A.E. International legal standards of restricting of the fundamental rights and freedoms of man and citizen. - Article.

The article is devoted to the history of the limitation of fundamental rights and freedoms of man and citizen. The analysis of international legal instruments on the limitation of fundamental rights and freedoms of man and citizen. Based on the analysis of world practice the conclusions and suggestions for the improvement of legislation to limit the constitutional rights and freedoms of man and citizen.

Keywords: human rights and freedoms, the rights and freedoms, legal instrument, national security, international act.

УДК 346.14+346.9

*Є.А. Таликін,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,
м. Луганськ*

**СТАДІЯ В СТРУКТУРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ**

Стаття присвячена дослідженню стадії господарського процесу в якості структурного елементу господарської процесуальної форми. Аналізується змістовне наповнення вказаної категорії та місце в системі процесуальних понять. Автором виділяються характерні ознаки, що диференціюють стадію господарського процесу.

Ключові слова: стадія, господарська процесуальна форма, мета, процесуальні дії, завдання, суб'єктний склад.

Господарська процесуальна форма є складним явищем, якому притаманна певна структура. І хоча думки науковців з приводу елементів структури та зв'язків між ними охоплюють досить широкий спектр поглядів, майже усі автори звертаються у вказаному аспекті до такої категорії як стадія. Стадія господарського процесу знаходить своє відображення в численній кількості праць як теоретичного так і практичного характеру. Зокрема, слід вказати на роботи таких вчених як С.В. Васильєв, І.В. Бенедик,